

УДК 811.112.2
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-82-35>

МУЛЬТИНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТУ ПАМ'ЯТЬ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ КУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Петрочук О. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології
Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-3496-7829
oxana.petrotschuk@knlu.edu.ua*

Вест В. Д.

*студентка магістратури кафедри німецької філології
Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-2601-3814
lerawest99@gmail.com*

Ключові слова: *концепт ПАМ'ЯТЬ, національно-культурна концептуальна картина світу, концептуальна метафора, бленд, мультикультурний аспект, автобіографічне письмо.*

Статтю присвячено дослідженню концепту ПАМ'ЯТЬ у німецькомовному культурному середовищі. Дослідження проведено на матеріалі роману сучасної німецької письменниці українсько-єврейського походження Каті Петровської „Vielleicht Esther“. Особливу увагу приділено мультинаціональному аспекту формування концепту ПАМ'ЯТЬ. Актуальність вивчення цього питання продиктовано загальним вектором сучасних лінгвокогнітивних та культурологічних студій на дослідження специфіки національно-культурних концептуальних картин світу, процесів формування концептів, що належать до них, та їх взаємодії. У статті здійснено спробу проаналізувати механізми, закономірності й особливості формування концепту ПАМ'ЯТЬ на перетині німецької, (пост)радянської, української та єврейської культур. Для цього проаналізовано, які елементи з наявних концептів, що належать до відповідних чотирьох національно-культурних концептуальних картин світу, увійшли до концепту ПАМ'ЯТЬ, що його можна синтезувати з роману. Для цього виведено низку концептуальних метафор, які розкривають концепт ПАМ'ЯТЬ у досліджуваному романі, що уможливило детальніше дослідження образів та уявлень, які лежать в основі сприйняття й розуміння концепту ПАМ'ЯТЬ. Виявлено, що новий концепт ПАМ'ЯТЬ становить концептуальний бленд. Він має деякі спільні елементи з відповідними концептами з німецької, (пост)радянської, української та єврейської концептуальних картин світу, але не є тотожним жодному з них. Окрему увагу приділено питанню про те, які елементи є спільними для відповідних концептів з усіх зазначених національно-культурних концептуальних картин світу, а які існують лише в одній із них. Для цього проаналізовано історію та причини виникнення тих образів та уявлень, які стоять за введеними з тексту концептуальними метафорами. У статті також приділено увагу зв'язку пам'яті з автобіографічним письмом, оскільки автобіографічне письмо надає нові можливості для конструювання, осмислення й інтерпретації простору власної пам'яті. Ця стаття може бути особливо цікавою для когнітологів, літературознавців та науковців, які цікавляться дискурсом пам'яті, концептологією та явищами, пов'язаними з мультикультуралізмом.

CONCEPT MEMORY IN GERMAN-SPEAKING CULTURAL ENVIRONMENT: MULTINATIONAL ASPECT

Petrochuk O. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3496-7829
oxana.petrotschuk@knl.u.edu.ua*

West V. D.

*Master's Student at the Department of German Philology
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 73, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2601-3814
lerawest99@gmail.com*

Key words: *concept MEMORY, culturally determined conceptual worldview, conceptual metaphor, blend, multicultural aspect, autobiographical writing.*

The article deals with the concept MEMORY in the German-speaking cultural environment. The inquiry is grounded on the novel “Vielleicht Esther” (“Maybe Esther”) by Katja Petrowskaja, a contemporary German writer of Ukrainian-Jewish origin. The abstract foregrounds the construction of the multinational aspect of the concept MEMORY. The presented study is relevant due to the general tendency in contemporary cognitive-linguistic and cultural studies to analyze the specific features of various conceptual worldviews, as well as to look over at the concepts’ construction, functions, and interactions between them. The article looks at the mechanisms, patterns, and distinctive features of realization of the concept MEMORY influenced by German, (Post)soviet, Ukrainian and Jewish cultures. The finding provides insight on the similar elements existing in the four mentioned conceptual worldviews; and how these traits, by interaction with each other, create a new concept rooted in the novel. An analysis of several conceptual metaphors derived from the novel and explicating the concept MEMORY rooted in it allowed a more detailed study of the images and ideas that underlie the perception and understanding of the concept MEMORY. Analyzing the origin of the images and ideas found leads to the conclusion that some of them are deeply rooted in traditions and history and are unique to specific worldviews. Therefore, we distinguish this merged textual concept as a mental blend. Some of the elements this concept consists of match with the elements from the corresponding concepts in German, (Post)soviet, Ukrainian and Jewish worldviews. However, the concept itself does not fully match with any of these concepts. We also determine which features are common to the concepts in all those mentioned worldviews and which of them are culturally determined. The article also addresses how memory is linked to autobiographical writing because the latter enables us to construct, analyze and interpret some specific memory space. The article can be of great interest to cognitive linguists, as well as to researchers from the area of Literary Studies, or people interested in memory, concepts, or multicultural phenomena.

Вступ. Вивчення концептів посідає важливе місце у сучасній лінгвістиці, оскільки вони відображають специфічне національне світосприйняття мовців й особливості мисленнєвих процесів і механізмів систематизації знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із вітчизняних учених, які досліджують концепти, можна назвати О.П. Воробйову (когнітивна поетика, емотіологія), С.А. Жаботинську (фреймовий аналіз), Н.П. Изотову (когнітивна лудопоетика),

Р.І. Савчук (когнітивна нарагологія) О.С. Маріну (когнітивна теорія мультимодальності), С.І. Потапенка (дискурс-аналіз) тощо. Із зарубіжних учених значний внесок зробили Дж. Лакофф і М. Джонсон, розробивши теорію концептуальної метафори у своїй відомій праці «Metaphors We Live By». Теорією блендингу когнітивна наука завдячує Ж. Фоконьє та М. Тернеру. Важливим є також доробок Р. Цура, який першим розробив теоретичні засади й методологію використання концептуального аналізу в художній літературі, наразі цим також займаються П. Стоквелл, Д. Майел, М. Фрімен та інші. М.-Л. Раян розробила поетику можливих світів, засновану на теорії можливих світів Г. Лейбніца. Темою конструювання ідентичності в автобіографічному письмі займається вітчизняна дослідниця Ю.Ю. Павленко.

Мета статті та її завдання. Мета статті – визначити й окреслити національно-культурну специфіку концепту ПАМ'ЯТЬ у романі Каті Петровської «Vielleicht Esther». Для досягнення окресленої мети необхідно вирішити такі завдання: встановити роль концепту ПАМ'ЯТЬ у досліджуваному романі та засоби його зображення; дослідити механізми взаємодії концептів ПАМ'ЯТЬ із різних національно-культурних концептуальних картин світу, які породжують новий концепт ПАМ'ЯТЬ у романі.

Методи та методологія проведення дослідження. Методика дослідження зумовлена метою та завданнями роботи. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування й узагальнення тощо) та спеціальні методи когнітивної лінгвістики та поетики (інтерпретативний аналіз, експлікація та аналіз концептуальних метафор) для розкриття сутності та опису концепту ПАМ'ЯТЬ. Метод побудови мережі концептуальної інтеграції (блендинг) використано, щоб дослідити механізми взаємодії спогадів у свідомості авторки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У концептуальній картині світу Каті Петровської співіснують концепти з національно-культурних концептуальних картин світу представників чотирьох різних націй та/або культур: української, (пост)радянської, німецької та єврейської (оскільки вона належить до них усіх і конструює свою ідентичність на їх перетині). Її концептуальна картина світу включає повторювані концепти, які трапляються у двох чи більше національно-культурних концептуальних картинах світу, а також такі, які існують лише в концептуальній картині світу однієї культури та/або нації, як-от єврейський концепт ЦИМЕС, який приблизно означає «саме те, що треба» і «найвища якість», але відсутній у концептуальних картинах світу інших культур та/або націй. Цей концепт авторка згадує,

коли описує смерть своєї тітки, також єврейки, яка ніби забрала із собою частину культурної спадщини, оскільки так і не встигла розповісти майже нічого: *Sie hat alles verschwiegen, [...] und auch das Wort Zimmes nahm sie mit, als ob tatsächlich alles ein Geheimnis bleiben sollte.*

Концептуальна картина світу Каті Петровської містить концепт ПАМ'ЯТЬ, утворений на перетині кількох культур, кількох національно-культурних концептуальних картин світу. Концепт ПАМ'ЯТЬ у романі постає у вигляді концептуального бленду, тобто нового концепту, породженого з двох або більше концептів, які вже існують. У цьому разі йдеться про пам'ять, як вона концептуально представлена в українській, (пост)радянській, німецькій та єврейській національно-культурних концептуальних картинах світу.

Концепт ПАМ'ЯТЬ, представлений у романі Каті Петровської, має спільні елементи з кожним із зазначених концептів з української, (пост)радянської, німецької та єврейської національно-культурних концептуальних картин світу. Деякі з цих елементів є спільними для концепту Каті Петровської й лише одного з чотирьох інших концептів, інші – для декількох.

Пам'ять як внутрішній простір, у якому у вигляді спогадів збережені події з життя людини [1, с. 379], а кожний окремий спогад пов'язаний з іншими спогадами [2, с. 403], відіграє важливу роль у досліджуваному романі «Vielleicht Esther». Зазначений зв'язок спогадів може бути зумовлений хронологічно, тобто завдяки розумінню того, що одна подія сталася раніше, пізніше чи одночасно з іншою, або спогади можуть бути пов'язані асоціативно. Другим видом зв'язку зумовлена нехронологічна послідовність викладу подій у романі Каті Петровської «Vielleicht Esther», де спогади авторки про її дитинство і юність, родинні історії та події теперішнього часу пов'язані між собою асоціативно.

Автобіографічне письмо як процес записування власних спогадів допомагає не лише впорядкувати спогади хронологічно, а й прослідкувати й письмово зафіксувати асоціативні зв'язки між ними. Це допомагає краще осмислити їх, оскільки асоціативні зв'язки між спогадами дають можливість осмислити один спогад через інший, тим самим розширивши можливості його інтерпретації. Так, коли Катя Петровська одночасно оповідає історію своєї бабусі-єврейки, яка на початку ХХ століття жила у Варшаві, і пише про свою поїздку до Варшави в 1989 році, під час якої вона шукає там залишки свого єврейського коріння, то вона у такий спосіб створює бленд. Згідно з теорією блендингу Марка Тернера і Жіля Фоконьє бленд – це новий ментальний простір, у якому дані і структури двох ментальних

просторів інтегруються, тобто переплітаються, породжуючи нову структуру [3, с. 113]. Під ментальними просторами автори зазначеної теорії розуміють динамічні «концептуальні набори, які виникають у процесі мислення й говоріння, щоб розуміти й діяти тут і зараз» [там же, с. 113]. В аналізованому фрагменті авторка створює бленд із ментального простору 1, у якому вона в пошуках свого єврейського коріння гуляє сучасною їй Варшавою 1989 року, і ментального простору 2, у якому її бабуся живе у Варшаві своєї юності. Як наслідок, в уяві Каті Петровської завдяки інтеграції двох зазначених ментальних просторів вимальовується тодішня Варшава і життя її родини в ті часи, що дозволяє їй наблизитися до свого коріння. За допомогою цього й аналогічних блендів авторка досліджуваного роману породжує нові смисли на перетині різних спогадів у процесі їх когнітивної обробки, систематизації й подальшої інтерпретації, що є неодмінним складником конструювання ідентичності [1, с. 379].

У досліджуваному романі концепт ПАМ'ЯТЬ розкрито через низку концептуальних метафор. Концептуальна метафора становить інструмент мислення, за допомогою якого люди досліджують і розуміють світ [4, с. 68–71; 5, с. 158; 6, с. 4]. Принцип роботи концептуальної метафори як інструмента мислення є таким, що людина осмислює один концептуальний домен (тобто зв'язну організацію людського досвіду в певній сфері) через інший за формулою: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ДОМЕН (А) – ЦЕ КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ДОМЕН (Б) [7, с. 4; 6, с. 5]. Осмислюваний концептуальний домен (А) є більш абстрактним (емоції, думки, психічні стани, політика, економіка, комунікація тощо [7, с. 20–25]), аніж концептуальний домен (Б), через який людина осмислює концептуальний домен (А) і який є більш конкретним (людське тіло, тварини, машини, будівлі й будівництво, рух і напрям, ігри, їжа тощо [там же]). Ця закономірність зумовлена тим, що людина має потребу осмислювати абстрактні, розмиті сутності так, як вона осмислює конкретні фізичні об'єкти чи процеси [4, с. 72–75; 6, с. 25–27; 7, с. 6], тому вдається до перехресного мапування, тобто частково переносить структуру більш конкретного концептуального домену (Б) на більш абстрактний (А) [7, с. 6–7; там же, с. 183–186; 8, с. 36].

Це ілюструє епізод із досліджуваного роману Каті Петровської, в якому вона їде потягом до Польщі, щоб там досліджувати своє минуле, шукати власне коріння, дані про свою родину, сімейні спогади тощо:

Wir warten auch auf diesen Zug, sagte Sam nach einer kurzen Pause, auch wir fahren mit dem Warszawa-Express. Mit diesem Zug, der wie ein Vollblutpferd aussieht, wie er nun aus dem Nebel

auftaucht, ein Expresszug, der sich zwar gemäß dem Fahrplan, jedoch gegen die Zeit bewegt [...]

Із цього фрагмента можна вивести низку концептуальних метафор, які розкривають концепт ПАМ'ЯТЬ у досліджуваному романі:

ПРИГАДУВАТИ – ЦЕ ЇХАТИ [ПОТЯГОМ] У ЗВОРОТНОМУ НАПРЯМІ (1) (або узагальнено: ПРИГАДУВАТИ – ЦЕ РУХ У ЗВОРОТНОМУ НАПРЯМІ) ПРИГАДУВАТИ – ЦЕ ВИРИНАТИ З ТУМАНУ (2)

ЗАБУТТЯ – ЦЕ ТУМАН (3) ПРИГАДУВАТИ – ЦЕ РУХ ДОГОРИ (4) ЗАБУВАТИ – ЦЕ РУХ ДОНИЗУ (5)

Концептуальні метафори (1) і (2) безпосередньо присутні в образі потяга, що везе авторку досліджувати її минуле, рухаючись супроти руху часу, тобто у минуле, і в образі туману, з якого виринає потяг залежно від наближення до моменту пригадування. Із концептуальної метафори (2) можна експлікувати концептуальну (3): якщо виринати з туману – пригадувати, то сам туман є станом забуття. Також можна вивести концептуальні метафори (4) та (5), оскільки в німецькій мові дієслово *auftauchen* (із нім. виринати, винирнути) обов'язково означає рух угору, а якщо виринати з туману – пригадувати, то пригадувати – це рух угору, а забувати – донизу. У цьому прикладі пам'ять як більш абстрактний концептуальний домен осмислено через більш конкретні концептуальні домени руху (вперед/назад і вгору/вниз) та природних явищ (туману). Ці концептуальні метафори є спільними для всіх чотирьох національно-культурних концептуальних картин світу, які є основами для концептуальної картини світу, представлені в романі, оскільки концептуальні домени, через які відбувається осмислення, стосуються тих ділянок людського досвіду, які є спільними для багатьох культур.

У досліджуваному романі присутні також національно й культурно зумовлені концептуальні метафори, які належать лише до певної концептуальної картини світу. Національно-культурна специфіка зумовлена двома факторами: по-перше, різницею культурного тла, по-друге, базується на тому фізичному людському досвіді, який був присутній не в усіх культурах [7, с. 186]. Наприклад:

Als Lida, die ältere Schwester meiner Mutter, starb, habe ich begriffen, was das Wort Geschichte bedeutet. Mein Verlangen zu wissen war reif, ich war bereit gewesen, mich den Windmühlen der Erinnerung zu stellen, und dann ist sie gestorben.

У цьому фрагменті використано образ вітряків, який є алюзією до книги Сервантеса «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі», а саме до того епізоду, в якому Дон Кіхот б'ється з вітряками, тобто робить щось безглузде, що не може дати жодного результату і що не робить ніхто з представників

його національно-культурної спільноти. Із розуміння цієї алузії та текстового фрагмента можна вивести такі концептуальні метафори: ПРИГАДУВАННЯ – ЦЕ [БЕЗГЛУЗДА] БОРОТЬБА, ЗАБУТТЯ – ЦЕ [НЕЗДОЛАННИЙ] ВОРОГ. Такі концептуальні метафори походять із (пост)радянської концептуальної картини світу, оскільки за тоталітарного радянського режиму пам'ятати надто багато було небезпечним для життя, а колективною пам'яттю (а через неї й індивідуальною) маніпулювала держава. Із цього народжуються концептуальні метафори, які експлікують, що пригадувати щось – безглуздо боротися проти системи, яка все одно перемаже, тобто пригадувати – це спротив. Підтвердженням цього є інший фрагмент досліджуваного роману, у якому авторка про це пише:

In einer anderen Zeit [...] war eine große Familie ein Fluch, denn unter den Verwandten konnten sich Weißarmisten, Saboteure, Adelige, Kulaken, im Ausland Lebende, viel zu Gebildete, Volksfeinde und deren Kinder sowie andere Verdächtige finden, und unter Verdacht waren alle, deswegen erlitten die Familien einen Gedächtnisschwund, oft um sich zu retten...

Отже, в концепті ПАМ'ЯТЬ, виписаному в романі, присутні елементи, які описують пам'ять як джерело небезпеки, оскільки влада могла скривдити людей, які пам'ятали надто багато чи пам'ятали щось своє взагалі. Це те, що Катя Петровська взяла саме з радянської національно-культурної концептуальної картини світу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У романі «Vielleicht Esther» Катя Петровська експлікує асоціативні зв'язки між різними спогадами, на базі яких вона створює бленди, тим самим розширюючи можливості їх інтерпретації й народжуючи нові смисли. Концепт ПАМ'ЯТЬ у романі Каті Петровської «Vielleicht Esther» є концептуальним блендом, який має спільні риси з відповідними концептами з української, (пост)радянської, німецької та єврейської національно-культурних концептуальних картин світу, оскільки концептуальна картина світу авторки роману народжується на перетині зазначених чотирьох національно-культурних концептуальних картин світу. Відповідно до цього концепт ПАМ'ЯТЬ, виписаний у романі, також має елементи з відповідних чотирьох концептів. Його сутність розкрито за допомогою низки концептуальних метафор, серед яких присутні такі, що є спільними для всіх чотирьох національно-культурних концептуальних картин світу, оскільки вони стосуються тих ділянок людського досвіду, які є спільними для багатьох культур, а також є національно і культурно зумовлені концептуальні метафори, які належать лише до певної концепту-

альної картини світу, оскільки зумовлені елементами культурного глумлення, притаманними лише їй.

У подальшому заплановано глибше дослідити механізми та особливості взаємодії різних елементів із чотирьох зазначених національно-культурних концептуальних картин світу. Буде проаналізовано більш широкий спектр концептуальних метафор, пов'язаних із концептом ПАМ'ЯТЬ, що уможливить більш глибоке розуміння процесів конструювання ідентичності авторки на перетині чотирьох національно-культурних концептуальних картин світу.

ЛІТУРАТУРА

1. Павленко Ю.Ю. Чорнильна історія. Письмо про Себе фікційного суб'єкта (на матеріалі французького роману XVIII – початку XXI століть) : монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2018. 416 с.
2. Вест В. Дискурс пам'яті в контексті теорії концептуальних метафор. *Ad orbem per linguas. До світу через мови* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 17–18 черв. 2020 р. Київ, 2020. С. 404–406.
3. Fauconnier G., Turner M. Blending as a Central Process of Grammar. *Conceptual Structure, Discourse and Language* / A. Goldberg (Ed.). Stanford, 1996. Pp. 113–129.
4. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. *Теория метафоры* : сборник / общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. Москва, 1990. С. 68–81.
5. Tapias J., Romero-Farfán C. Aproximación a un lexicón de fraseologismos. *Cuadernos de Lingüística Hispánica*. 2008. № 11. Pp. 153–166.
6. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff (Ed.). Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
7. Kövecses Z. *Metaphor: A practical introduction*. New York : Oxford University Press, 2002. xvi, 285 p.
8. Жаботинська С.А. Основы теории примарной метафоры *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія*. 2011. Т. 14, № 1. С. 35–43.

REFERENCES

1. Pavlenko Ju. Ju. (2018) *Chornyljna istorija. Pysjmo pro Sebe fikcijnogho sub'jekta (na materialy francuzkoghho romanu XVIII – pochatku XXI stolitij)* [The Ink Story. Fictional Subject Writing About Himself (based on the French novels of 18th – beginning of 21st century)]. Kyjiv: Vydavnychjy centr KNLU. (in Ukrainian)
2. West V. (2020) *Dyskurs pam'jati v konteksti teoriji konceptualjnykh metafor* [Memory Discourse Through the Conceptual Metaphor Theory].

- Proceedings of the *Ad orbem per linguas (Ukraine, Kyjiv, June 17–18, 2020)*, Kyjiv: Vydavnychyj centr KNLU, pp. 404–406.
3. Fauconnier G., Turner M. (1996) Blending as a Central Process of Grammar. *Conceptual Structure, Discourse and Language*. Stanford: Center for the Study of Language and Information, pp. 113–129.
 4. Ortega y Gasset J. (1990) Dve velikie metafory [Two Great Metaphors]. *Teoriya metafory* [The Theory of Metaphor]. Moscow: Progres, pp. 68–91.
 5. Tapias J., Romero-Farfán C. (2008) Aproximación a un lexicón de fraseologismos [Approach to a Lexicon of Phraseologisms]. *Cuadernos de Lingüística Hispánica*, no. 11, pp. 153–166.
 6. Lakoff G., Johnson M. (1981) *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
 7. Kövecses Z. (2002) *Metaphor: A practical introduction*. New York: Oxford University Press.
 8. Zhabotynsjka S. A. (2011) Osnovy teorii primarnoi metafory [Primary Metaphor: An Introduction]. *Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho linghvistychnogho universytetu. Serija : Filologhija*, vol. 14, no. 1, pp. 35–43.